

Народни устанак у Хрватској, Славонији и Далмацији (1883)

Година 1883 у сваком погледу је за прилике у Хрватској значајна.

Тада су мађарски властодршци наредили да се скину хрватски натписи на финансијским зградама у Загребу и мјесто њих су ставили грбове са хрватским и мађарским натписом.

Загребчани су на то реагирали тако да су поскидали нове грбове, а у покрајини су букнули озбиљни нереди.

Будући да је бечко министарско вијеће закључило да се успоставе двојезични грбови, захвали се на банској части гроф Ладислав Пејачевић.

За извршиоца тога би именован генерал Херман Рамберг¹⁾ (4 IX 1883) као „краљевски повјереник за Хрватску и Славонију и с тима краљевинама сједињену некадашњу војну Крајину“, који се је убрзо за своје ни 3-мјесечне владавине морао позабавити једном врло шкакљивом и чудном ствари.

Наиме, познати загребачки трговац Илија Гутеша, који се је много истицао и у политичком животу као помагач српских устаника у Босни и као истакнути приврженик српско-хрватске слоге, а стајао је у вези и са бискупом Штросмајером²⁾, примио је једно писмо, адресирано на њега из Сарајева (17 IX). Ово је он тајно предао влади у Загребу. У овом писму без потписа стајао је руком писани на хрватском језику детаљни нацрт како да се дигне народни устанак у Хрватској, Славонији, Хрватском Приморју и Далмацији.

Ради његове интересантности вриједно га је овдје у цијелости објелоданити:

„ОСНОВА НАРОДНОГ УСТАНКА У ХРВАТскоЈ, СЛАВонији и ДАЛМАЦИЈИ“

Припрема

Припрема за први почетак потребних новчаних средстава и шаке спремних људих доста одважних за први корак устанка.

¹⁾ Р. Хорват, Најновије доба хрватске повијести, Загреб 1906, 290.

²⁾ Ф. Шишић, Кореспонденција Рачки—Штросмајер II, Загреб 1929, 400.

У исто доба договор са популарним и домољубиви частници и подчастници хрватских четах заједничке и домобранске војске, затим са родољуби у циелој Троједници.

Молба на руске листове, да живахним писањем настоје дјеловати на корист Хрватске.

Неопазљиве припреме, да се народ обскрби оружјем.

Припреме, да се на први знак затворе и обсједну мостови преко Драве код Жакања у Вараждину, Вировитици и у Осиеку, у коју је сврху за први час шака људих достатна.

Агитација међу приморци, да на први знак навале на Ријеку и да ју заузму за Хрватску.

Устанак

У један час прекинуће сваке брзојавне, поштанске и жељезничке свезе са Угарском, Штајерском, Крањском и Истром. Затвор и посједнуће мостова преко Драве код Жакања, у Вараждину, Вировитици и у Осиеку. Затвор цестах на међи Штајерске, Крањске и Истре.

Устанак у Загребу. Шака људих нека уапси краљевскога повјереника, нек му се даде одличан затвор и све његовој части одговарајуће и могуће удобности.

Устанак хрватских четах, разоружање хусарах и топничтва.

Устројење привремене народне владе са одсјецих за земаљску одбрану, за финансије затим комуникације обрт и трговину.

Позив свих Хрватах и Србах у Троједници на оружје. У свакој обћини нек се на брзу руку устроји по једна добро оборужана сатнија народне војске, у Посавини коњаништво, а у варошких и топничтво, а све расположиве силе нек се баце на границу Угарске, Штајерске, Крањске и Истре.

Навала Приморацах на Ријеку уз припомоћ хрватских четах из Карловца. Заузеће града, уапшење гувернера, распуст гувернерске владе и магистрата риечкога.

Устанак у Далмацији: Уапшење намјесника и успостава народне хрватске покрајинске владе за Далмацију.

Поздрав браћи у Истри, Крањској, Штајерској, Босни и Херцеговини. Позив на савез.

Отворење сабора са дневним редом:

- 1) Изјава оданости краљу хрватскому Фрањи Јосипу I.
- 2) Порука Угарској: Хрватски народ прихваћа провоцирано развргнуће уговора и заједнице са Угарском за сва времена.
- 3) Уједињење троједне краљевине са Ријеком затим бањаључким и бихаћким окружјем.
- 4) Савез са Босном и Херцеговином, Крањском и Истром.

5) Успостава хрватске народне владе у Загребу са одсјеци за земаљску одбрану, финансије затим комуникације, обрт и трговину.

6) Вотирање средстава за народну одбрану.

7) Изјава и порука сабору аустријском и угарском, да је уједињена троједна краљевина приправна приметити договоре о новом државноправном положају Хрватске у монархији.

Никад не бијаху и неће скоро бити околности толи пријатне Хрватској за изведење те основе као што баш сада.

У Европи политичка напетост. У Бечу пожари и радничке гунгуле. У Угарској антисемитске гунгуле и **дубоко уздрмани државни кредит**. Раздраженост, одушевљеност и слога Хрватах и Србах у свој Троједници, Истри, Босни и Херцеговини.

Братинство Словенацах, становиште Хрватске на обрани закона и правде. У Босни и Херцеговини локални немири, предстојеће новачење, одкуп духана и обћа раздраженост и незадовољство.“

Рамберг је одмах оригинални нацрт ове „Основе“ послао коњичком генералу баруну Апелу, шефу земаљске владе за Босну и Херцеговину у Сарајеву, по свој прилици да на основу овог писма дозна исти тко је аутор.

Препис тога нацрта упутио је тадашњем намјеснику у Далмацији баруну Стјепану Јовановићу, упозорујући га да не би било немогуће, да је све то мистификација, и да можда има циљ да одврати сумњу од Гутеше, који је повезан са познатим граничаром Петром Узелцем. (25 IX).

Како се Јовановић баш тада налазио у Бечу, он је дао овај нацрт превести и на њемачки и заједно са Рамберговим дописом упутити оданле грофу Таафеу, министру унутарњих послова. Упозорио га је да су већ прије пар година у јужнословенским покрајинама замијећене разне завјере незадовољних личности са режиму непријатељским намјерама (тежњама) и стога баш сада с обзиром на настале немире који владају у Хрватској и сусједним (земљама) покрајинама мора се подузети не само највећа пажња већ и одговарајуће претходне мјере. С тога потсјећа министра на свој прошлогодишњи извјештај, у коме је изложио потребу повећања војске у Сјеверној Далмацији, што је баш сада с обзиром на постојеће прилике у Хрватској и Војној Крајини, као и због покушаја да се изазову неки нереди у Далмацији, врло сврсисходно и хитно нужно. Зато препоручује да се у тврђаву Книн смјести један одред пјешадије како је то било и прије (30 IX).¹⁾

Увиђајући правду за Јовановићевих предлога, Таафе је затражио од министра рата мишљење и замолио га да то заговара код цара, што је исти и учинио. Сада је овај са одобрењем владара упутис министру унутарњих послова ноту (21 X), у којој је навео

¹⁾ Државни архив у Задру — Тајни списи намјесништва за Далмацију — 1883 — 540 — бр. 38.

да појачање војске у Далмацији и довођење у ту сврху чета из нутрашњости монархије не одговара ратном плану у случају мобилизације. Али је напоменуо да је војни заповједник у Задру опуномоћен да може чете, које стоје под његовом влашћу, за осигурање реда, по властитој увиђавности премјештати. Стално пак повећање војске у Далмацији не долази у обзир.

Ову одлуку министра рата доставио је Таaffe повјерљиво Јовановићу са сухопарним коментаром (20 X).²⁾

Тиме је тај случај стављен »ad acta«.

Из наведене „Основе народнога устанка“ види се да је план на брзину рађен и управо је доста наивно замишљен, да не кажемо фантастично и нереално.

Овако се није могло па макар базирано и на слози Хрвата и Срба, узбидати народне масе у Хрватској, Славонији, Хрватском Приморју и Далмацији.

За то је требала много јача пропаганда и међу народом и војском, да се проведе програм, који је у овој „основи“ набачен. Уз то је мањкало и јако руководство, а вањске и нутарње прилике су биле такве да би се врло тешко успјело у том подухвату.

Још нас занима тко је или барем одакле је аутор овог нацрта. По употребљеном изразу „гунгула“, која је по свој прилици турска ријеч, он је из Босне и Херцеговине, али је познавао добро и прилике у Хрватској, док оне у Далмацији никако.

д-р Стјепан Антољак

²⁾ Државни архив у Задру — Тајни списи намјесништва за Далмацију — 1883 — 540 — ad број 38.